

ROBERT MARSZAŁEK
Uniwersytet Warszawski

O PEWNEJ LEKTURZE OBOWI ZKOWEJ

W 1993 roku w wydawnictwie IFiS PAN ukazała się, jako przekład Barbary Markiewicz, książeczka Jürgena Habermasa *Obywatelstwo a to samo narodowa*. Jest to pochodzący z roku 1990 fragment nie przełożonego wówczas jeszcze w całości dzieła tego autora *Faktizität und Geltung...* (z roku 1992). W 2005 r., wraz z Adamem Romaniukiem, przełożyłem całość. „Scholar” wydał ją w tym samym roku pt. *Faktyczność i obywatelstwo. Teoria dyskursu wobec zagadnień prawa i demokratycznego państwa prawnego*. Z przekładu Barbary Markiewicz skorzystać nie mogłem. Jego poziom jest pod każdym względem niski. Ale zgodnie z przestrzeganymi obyczajami uniwersyteckimi sprawy nie poruszałem, umieściłem tylko w przypisie na początku stosownego fragmentu następującą adnotację: „Poniższy fragment jest dopasowany do terminologii wcześniejszej wersji przekładu w tłumaczeniu Barbary Markiewicz, które ... ukazało się ...” (s. 548). Moim było mi uzasadnić nadzieję, że książeczka z listy lektur dla studentów zaliczających zajęcia fakultatywne z filozofii polityki Barbara Markiewicz zechce po jakimś czasie - może po roku, może po dwóch - pochylić się, by zastąpić przekładem rzetelnym. Niestety, nie nastąpiło to do dziś, a od wydania *Faktyczności i obywatelstwa...* mija właśnie 6 lat. Razem więc już 18 lat liczni studenci filozofii są faszerowani tekstem, który jest nieadekwatny do oryginału, miejscami nieporadny i niepoprawny stylistycznie, który myli Habermasa nie tylko zaciemnia, lecz często fałszuje i wypacza w sposób niedopuszczalny. Np. w przekładzie Markiewicz wiadomo, że *narodowa* jest „narodowa”, w przekładzie moim, zgodnie z intencją Habermasa i zweryfikowanym przez Marka Siemka, chodzi o podległość *wiadomości narodowej* (por. poniższe zestawienie cytatów, s. 10/552). Według „odczytania” Markiewicz wiadomo, że *narodowa* jest dla Habermasa jakimś dodatkowym

który mo na usun , tymczasem ów wielki filozof w tym przynajmniej miejscu jest od takiego nieodpowiedzialnego pomysłu bardzo daleki. Zajmuj ca si filozofii polityki Barbara Markiewicz jeszcze w roku 1993 nie znała polskich odpowiedników podstawowych terminów tej dziedziny. Liczne wiadectwa poni ej. Mo na by to łaskawie pu ci w niepami , gdyby ksi eczka w jej przekładzie przynajmniej 4 lata temu przestała by lektur . Jest ni atoli nadal. Zapewne na egzaminach pytania z tej lektury Pani Profesor zadaje. No i ciekawe np., jak odpowied na pytanie o stosunek Habermasa do wiadomo ci narodowej uwa a ona za wła ciw .

Proponuj bezzwłocznie usun ksi eczk J. Habermasa *Obywatelstwo a to samo narodowa* w przekładzie Barbary Markiewicz z listy lektur w Instytucie Filozofii UW i w ka dej innej placówce dydaktycznej b d naukowej w Polsce. Je eli jest taka potrzeba, ksi eczk ow nale y zast pi adekwatnym i pod ka dym wzgl dem poprawnym przekładem wchodz cym w skład *Faktyczno ci i obowi zywania...*, zatytułowanym *Obywatelstwo pa stwowe a to samo narodowa*. Studenci polscy zasługuj na wła ciwy obraz pogl dów Habermasa.

Poni ej zestawiam wybrane usterki przekładu Barbary Markiewicz odpowiednimi miejscami przekładu mojego, wraz z podaniem stron. Tytuł: *Obywatelstwo a to samo narodowa / Obywatelstwo pa stwowe a to samo narodowa*;

[5/548] wydawało si , e dzieje osi gn ły ... stan / wydawało si , e dzieje przechodz w ... stan;

pojawiaj ce si w całej Europie konflikty / pojawiaj ce si w całej wschodniej Europie konflikty;

pot ne ruchy przemieszczania si ludno ci / migracje rzesz ludno ci;

[6/549] kontrowersja dotycz ca ... jednoczenia pa stwa / kontrowersja w sprawie jednoczenia si krajów;

zjednoczenie zniszczonego przed czterdziestoma laty pa stwa narodowego / przywrócenie jedno ci pa stwa narodowego rozdartego przed czterema dziesi tkami lat;

[7/549] narodem obywateli / narodem obywateli pa stwa;
w republika skim rozumieniu / w tym republika skim sensie;
poj cie „pa stwo narodowe” / poj cie narodu pa stwowego;

usuwanie ... obliczone jest, w istocie, na to / zdejmowanie ... odpowiada;

[7/550] w okresie europejskiej nowo ytno ci nie mogła utrwali si /
w nowo ytniej Europie nie zdołała si ustabilizowa ;

zwi zku miast / pasa miast;

ta formacja pa stwowa / to formowanie si pa stw;

stworzyło wi c / stworzyło mianowicie;

[8/550] podstawy homogeniczno ci ..., która / podstawy ...
homogeniczno ci, na jakich;

ograniczenia praw / wykluczenia;

syjamscy bracia / bli ni ta;

za spraw kultury znalazły si / kulturowo pozostaj ;

równocze nie zmobilizowana i rozdrobniona / zmobilizowana i jed-
nocze nie wyizolowana;

nacjonalizm jest ... formacj intelektualn / nacjonalizm to formacja
wiadomo ci;

literackie zapo redniczenie / podło e literackie;

[8/551] urodzin i urodzaju / narodzin i pochodzenia;

w przeciwie stwie do / inaczej ni ;

do ludów / do wspólnot ludowych;

[9/551] wspólnoty rodowe / wspólnoty spokrewnione;

podmiot suwerenno ci / nosiciel suwerenno ci;

przysługuje / winno przysługiwa ;

członka pewnej demokratycznej wspólnoty / obywatela w społeczno ci
demokratycznej;

dochodzi wr cz do odwrócenia / mógł si nawet odwróci ;

demokratycznie skonstruowanym / demokratycznie ukonstytuowanego;

w ten sposób / np.;

pierwotn wspólnot / wspólnot ludzi spokrewnionych;

[10/551] w ten sposób republika skie komponenty poj cia „obywa-
telstwo” całkowicie odrywaj si od przedpolitycznej, dzielonej z racji
pochodzenia tradycji i od wspólnoty integrowanej przez j zyk / w tym
punkcie republika ski składnik obywatelstwa pa stwowego w pełni si
oddziela od przynale no ci do wspólnoty przedpolitycznej, zintegrowa-
nej przez pochodzenie, podzielan tradycj i wspólny j zyk;

[10/552] nacjonalizm zapo redniczony przez ... wiadomo /
 nacjonalizm przesycony wiadomo ci ;
 skonstruowana / konstytuowan ;
 zaanga owania osobowego / zaanga owania osobistego;
 słu y jako no nik / okazywałyby si narz dziem;
 powi zaniem konceptualnym / zwi zkiem poj ciowym;
 narodowa wolno / ta wolno narodowa;
 nowoczesne rozumienie wolno ci ... b dzie si mogło uwolni od
 naro li, jak stanowiła dla niego wiadomo narodowa / nowoczesne
 rozumienie owej wolno ci ... mo e si z czasem znowu oddzieli od
 podglebia narodowej wiadomo ci wolno ci, w którym wyrosło;

[11/552] system samodzielnego stanowienia prawa / suwerenne
 prawodawstwo;

[11/553] naturalnej przemocy / samorodnej władczej przemocy;
 godz ca i jednocz ca wszystkich wola / zgodna i zjednoczona wola
 wszystkich;
 nie oznacza to po prostu substancjalnie por czonej ogóln ci woli ludu /
 nie chodzi przy tym tak po prostu o ogóln substancj woli ludu;
 przez swoje zró nicowanie rozrasta si do ustroju pa stwowo-prawnego
 / usamodzielnia si jako konstytucja pa stwa praworz dnego;

[12/553] uzyskuj ... aprobat wszystkich / mog liczy na ...
 aprobat wszystkich;

[12/554] traktowane pierwotnie jako przypisane / zwyczajowo
 przypisywane;

[13/554] przynajmniej dzisiaj w sposób bezsporny w wietle
 konstytucji / jednak dzisiejsza polityka ustrojowa sprawia, e przywilej
 ten jest w tpliwy;
 pa stwowej lecz / pa stwowej, lecz;
 który wewn trznie definiowany jest / jaki tre ciowo definiuj ;
 dogmatyzm prawniczy / dogmatyka prawna;
 prawa subiektywne / prawa podmiotowe;
 podatny na nieograniczon przemoc / mog dysponowa bezgranicznie;
 konstytucyjno-prawny status / konstytucyjny status prawny;

[14/554] w uj ciu republika skim rdzeniem obywatelstwa staj si
 prawa do politycznego udziału i komunikacji, poniewa zasadniczym

punktem odniesienia jest dla niego problem samoorganizacji wspólnoty prawnej / w ujęciu republikańskim problem samoorganizacji wspólnoty prawnej stanowi punkt odniesienia, a polityczne prawa uczestnictwa i komunikacji są sednem obywatelstwa państwowego;

Grawert / R. Grawert;

status obywatela ustalają ... prawa / status obywatela ... utrwała ... prawa;

[14/555] pojęcie aktywne obywatelstwa / tego aktywnego obywatelstwa;

którego podstawą jest pozycja prawna / które ugruntowuje pozycję prawną ;

ludzi prywatnych / osób prywatnych;

przedpolityczne interesy przeciwstawiają aparatowi państwa / wobec aparatu państwowego nadają wartość swoim interesom przedpolitycznym;

[15/555] przywracania ... praw / odkrywania ... praw;

uczestniczenie w samorządowaniu / samorząd;

składnik tego, co musi być chronione / co, co należy chronić ;

rzeczy i by rzeczoną zamiennie / rzeczą i na zmianę by rzeczoną ;

[15/556] wynika bowiem z niego jasno / przewaga ta polega na jasnym ukazaniu;

ofiarowuje ona każdemu / wymaga od każdego;

[16/556] z różnych powodów / z uzasadnionych powodów;

zdany jest... *na łaskę* / odsyła do *obecności*;

zinstytucjonalizowana w sposób prawny rola obywatela musi być usytuowana w kontekście kultury politycznej wolności / prawnie zinstytucjonalizowaną rolę obywatela państwa należy osadzić w wolnościowej kulturze politycznej;

lecz musi istnieć ktoś, czyje wartości podstawowe obejmują również wolność / ale jej najgłębsze wartości muszą obejmować wolność ;

[16/557] sprzeczne z naszą tezą wydaje się to, iż miłośnicy republikanizmu i nacjonalizmu zachodzi jedynie związek historyczny / to zdaje się przeczyć naszej tezie, że miłośnicy republikanizmu a nacjonalizmem istnieje tylko jakiś historycznie przygodny, a nie pojęciowy;

[17/557] mianownik dla *konstytucyjnego* patriotyzmu / mianownika patriotyzmu *konstytucyjnego*;
 równocze nie / jednocze nie;
 pa stwie zwi zkowym / pa stwie federalnym;
 b d / trzeba b dzie;
 szanuj c wiele / bez wzgl du na ró norodno ;
 ukazuje si w jeszcze innym wietle / o wietla w inny sposób;
 [18/557] przykrojona ... do formatu / dostosowana do skali;
 [18/558] ukształtowane przez pa stwa narody / narody tworz ce pa stwa;
 tak wi c / i tak jak;
 utwierdziła si dzi ki swemu własnemu systemowi / ukształtowała własny charakter systemowy;
systemowa integracja / ta *integracja systemowa*;
 nie ... powstaje w sposób automatyczny / nie doszedł automatycznie do skutku;
 [19/558] nie s / nie stały si ;
 republika ska koncepcja obywatelstwa stosuje si / poj cie obywatela pa stwa pasuje;
 [19/559] j eden, jedyny j zyk / jeden j zyk;
 wieloj zycznym pa stwem wielonarodowym / wieloj zyczne pa stwo narodów;
 pa stwa narodowe ... *zachowałyby* / dotychczasowe pa stwa narodowe ... musiałyby *zachowa* ';
 dysponuj ... argumentem/ stwarzaj problemy;
 polityczna sfera publiczna składa si ... z elementów o charakterze narodowym i pa stwowym / polityczna sfera publiczna pozostaje podzielona na fragmenty, jakimi s pa stwa narodowe;
 [20/559] jeszcze w roku 1974 / ju z roku 1974;
 dokonuje si rodkami prawno-administracyjnymi / niebawem uporz d-
 kuj rodkami prawno-administracyjne
 nadal jest mało widoczny / nadal raczej trudno b dzie dostrzec;
 jurysdykcja / s downictwo;
 swobodami / wolno ciami;
 mo na je wyja ni tak e / te z kolei wyja nia;

rozwoju gospodarczego / współzależności gospodarczych;

[20/560] związana z nią potrzeba regulacji ... bieżąca realizowana / i te potrzeby regulacji trzeba znów przystosować;
podobne zadania pełniły dotychczas zadania te wykonywały;
nowe funkcyjne elity, przynajmniej w sposób formalny, nawiązują /
nowe elity funkcjonariuszy są co prawda formalnie związane;
tworzą biurokrację kontrastując / to biurokracja oderwana;
rozwiemy tym, co go spotyka / nożycy pasywnej uległo ci;

[21/560] wzrastająca ilość zarządów / wzrost liczby zarządów ;
na poziomie państwowym i narodowym / w państwach narodowych;
nie ma jednej europejskiej / nie ma europejskiej;
przez parlamentaryzację brukselskiej ekspertokracji / parlamentarne
ograniczenie brukselskich rządów ekspertów;

Marshall / T. H. Marshall;

prawa opiekuńcze / prawa obronne;

[21/561] a następnie o ... obydwu rodzajach / następnie ... oba ... typy;

[22/561] socjologowie nazywają uogólniając „inkluzję” / socjologowie - uogólniając - nazywają „inkluzję”;
w jakim funkcjonalnym, ciężej różnicującym się społeczeństwie / w
społeczeństwie coraz pełniej wyprofilowanym funkcjonalnie;
w coraz większej części systemu / do coraz liczniejszych systemów
człowieczych;

zwrotnej, zdolnej uwzględnić siebie / refleksyjnie, do siebie samej
odniesion ;

jakiego / naszej;

prawa socjalne / prawa obronne;

Janusowe / janusowe;

[23/561] wprowadzenie biurokracji państwa dobrobytu / wzrost
biurokracji w państwie dobrobytu

z pewnością / co prawda;

bezpieczeństwo socjalne / zabezpieczenia socjalne;

[23/562] efektywne ochronę / efektywne korzystanie;

chodzi przy tym o konieczne związki empiryczne, a nie tylko o
powiązania konceptualne / są to jednak zależności empiryczne, wcale
nie konieczne powiązania;

syndrom ... prywaty / syndrom ... prywatyzmu;
 redukcja roli ... do sytuacji klienta / odgrywanie roli ... za wzgl du na
 konstelacj interesów klienckich;
 stanowi c instytucjonalizacj / zinstytucjonalizowane na podstawie;
 poprzez / przez;
 o narodzie jako ... wspólnocie / naród czy ... wspólnot ;
 dzisiaj obywatelska suwerenno ludu, w skutek prawnie zinstytucjona-
 lizowanych działa i umoliwionych przez prawa podstawowe nieformal-
 nych procesów, polega na bardziej lub mniej dyskursywnym kształ-
 towaniu przekonani i woli / dzisiaj obywatelska suwerenno ludu w
 pa stwie wycofuje si do prawnie zinstytucjonalizowanych trybów po-
 st powania i do umoliwianych przez prawa podstawowe nieformalnych
 procesów łatwiej lub trudniej uchwytne, dyskursywnego kształtowa-
 nia opinii i woli
 my l przy tym o / wychodz przy tym od;
 [24/562] *model polityki deliberuj cej / model polityki deliberatywnej*
 wi kszoci ludzi / masy ludno ci;
 [24/563] dojdzie do ... wspólnej gry / doszłoby do skutku ...
 współgranie;
 jawn komunikacj / komunikacji publicznej;
 przy takiej okazji / ponadto;
 prawomocno nowych stosunków inkluzji / ekspansj praw na obszarze
 nowych stosunków inkluzji
 [25/563] wyzwala / wyzwoli;
 powstałych jeszcze / powstałym ju ;
 ruchów społecznych / ruchom społecznym nowego typu;
 [25/564] nowo przył czonych / zrastaj cych si po raz pierwszy;
 s jednak jeszcze / wci jeszcze;
 zakorzenione w kontekstach / zakorzenione w podło u;
 [26/564] historiozofia / dziejopisarstwie;
 musi poł czy odr bne pod wzgl dem narodowym i historycznym
 znaczenia w uniwersalnych zasadach prawnych / musi by zrostem
 rozmaitych, nacechowanych histori narodow wykładni tych samych
 uniwersalistycznych pryncypiów prawa;
 potwierdza si / potwierdziła si ;

[27/565] konkretne wysiłki / nadzwyczajne wysiłki;
zsun ły si ... do grup marginalnych / zmarginalizowane w wysegrego-
wanych grupach;
z ideologiczn przemoc / ze zideologizowan przewag ;
stanowi to istot / oto druga strona;
głosy, jakie rozlegaj si / nastroje;
zdobyty / nowo nabyty;
charakter por czenia wolno ci / wolno ciowy charakter;

[28/565] aktywne prawa / czynne prawa;
prawna pozycja ... cudzoziemców i bezpa stwowców / pozycja prawna
obcych, bezdomnych obcokrajowców i bezpa stwowców;
w coraz wi kszym stopniu / b d co b d ;

[28/566] obowi zki, korzy ci i prawa / obowi zki, wiadzenia i
ochron praw ;
daje ... wykładni prawa wyborczego dla cudzoziemców w wyborach
gminnych i okr gowych, a wi c komunalnego prawa wyborczego dla
tych, których nie obejmuje konstytucja / uznaje ... prawo wyborcze
cudzoziemców w wyborach gminnych i okr gowych, czyli komunalne
prawo wyborcze cudzoziemców, za sprzeczne z konstytucj ;
za tym uj ciem stoi oczywi cie przekonanie, które odpowiada
koncepcjom demokratycznym, a szczególnie zawartym w nich ideom
wolno ci, przekonanie o mo liwo ci doprowadzenia do zgodno ci
mi dzy posiadaczami demokratycznych praw politycznych i tymi,
którzy tylko podlegaj pewnej okre lonej pa stwowej władzy / za
niniejszym pogl dem stoi oczywiste prze wiadzenie, e ideom
demokratycznym - a zwłaszcza zawartej w nich idei wolno ci -
odpowiada uzgadnianie podmiotów demokratycznych praw politycznych
z tymi, którzy na stałe podlegaj okre lonej władzy pa stwowej;

[29/566] uwolnionego od narodowej to samo ci / odgradzono od
to samo ci narodowej;
wobec cudzoziemców, jak / wobec obcokrajowców i imigrantów jak;
moralno-teoretyczna dyskusja / dyskusja dotycz ca teoretycznych za-
gadnie moralnych;
wspólnot prawn , która nakłada na tych, którzy do niej nale /
wspólnot prawn , która nakłada swym członkom;

ci, którzy poszukuj azylu jako imigranci ekonomiczni / nie tyle poszukuj cy azylu, ile imigranci ekonomiczni;
tych, którzy szczyt si przynale no ci pa stwom do pa stw europejskich / mieszka ców pa stw europejskich;

[29/567] szczególne zobowi zania / *zobowi zania specjalne'*,
„przynale ni” / „swoi”;

my limy tu ... o obowi zkach pozytywnych, które o tyle s nieokre lone,
o ile przykłada si do nich niezbyt dokładne miary, takie jak korzy i solidarno , wsparcie i zaanga owanie / mamy tu na my li ... obowi zki pozytywne, nieokre lone, gdy nie domagaj si one dokładnie ustalonej miary wiadcze i solidarno ci, wsparcia i zaanga owania;

[30/567] nie mo na wymaga okazywania pomocy zawsze i ka demu / nie ka dego okazania pomocy nale y da od wszystkich i o ka dej porze;

tego, co pierwotnie miało / takich z gruntu;

mo na spróbowo / próbowano;

wygrana ... jest proporcjonalna do korzy ci, które wynikaj z ... interakcji z innymi / zysk ... jest proporcjonalny do wiadcze , które ... wprowadza w swoje interakcje z innymi;

cudzoziemskich robotników / gastarbeiterów;

z wymiany korzy ci / z wymiany wiadcze ;

[31/568] społecznego dystansu / ró nic społecznych;

roszczenia kogo , kto jest nam bliski, maj zawsze priorytet przed roszczeniami kogo , kto jest dla nas daleki / roszczenia osób o statusie zbli onym do naszego miałyby zawsze pierwsze stwo przed roszczeniami osób bardziej od nas pod tym wzgl dem oddalonych;

działaj cym moralnie w ramach podziału pracy / którzy działaj zgodnie z moralnie sprecyzowanym podziałem pracy;

prawnie uporz dkowanego i moralnie sprecyzowanego / w ... prawie okre lonym;

podziału / rozdziału;

musz troszczy si równie / musz si raczej troszczy ;

aby pozytywne zobowi zania ... nie kierowały si przeciw, którzy nie przynale / by spełniano obowi zki pozytywne, jakie ... maj wobec nieswoich;

nie w sposób partyjny / bezstronnie;

[32/568] zasłon ignorancji / zasłon niewiedzy;

[32/569] zajmuj c takie stanowisko / w poło eniu pierwotnym;

mo e to wyra a / mo e si okaza istotne;

sprzecznych ze sob / konkurencyjnych;

znajomo wspólnej kultury / przyznanie si do wspólnoty kulturowej;

osiedlaniu si / imigracji;

jedynie komunitary ci wskazuj / z drugiej strony komunitary ci wska-
zuj ;

uzasadnia ... zobowi zania, poniewa stoi za nimi / ugruntowuje ...

obowi zki, za którymi kryje si ;

[33/569] na rzecz wspólnych interesów / aby wesprze dobro wspól-
noty;

odwołuj si do jego komunitarystycznej koncepcji / wynikaj z owej
komunitarystycznej koncepcji;

[33/570] musz zosta uwzgl dnione / musz by wprowadzone w
czyn;

instytucj wolno ci / wolno ciowe instytucje;

Walzer / M. Walzer;

co najmniej / w istocie;

argument ten nabiera przy tym sensu *partykularnego* / tym samym

argument ów uzyskuje sens *partykularystyczny*,

[34/570] Gunsteren / H.R. van Gunstem;

we wspólnotcie, która ceni autonomi i zdanie swoich członków, nie jest
to z pewno ci danie czystego konformizmu / we wspólnotcie docen-
niaj cej autonomi i licz cej si ze zdaniem swych członków warunkiem
nie jest oczywi cie zwykły konformizm;

uwzgl dnia uniwersalny charakter podstawowych zasad konstytucyj-
nych / wprowadza w ycie uniwersalistyczne zasady ustrojowe;

przybyszów / imigrantów;

[34/571] swobodna imigracja mogłaby zmieni charakter wspólnoty,
lecz nie mo e istnie wspólnota w ogóle pozbawiona charakteru /
nielimitowana imigracja zmieniłaby charakter wspólnoty, cho nie
pozbawiłaby jej wszelkiego charakteru;

[35/571] pa stwa europejskie powinny si zjednoczy wokół liberalnej polityki imigracyjnej / wyłania si normatywny postulat zgody pa stw europejskich na liberaln polityk imigracyjn ;
 prawo do samookre lania si / prawo do samostanowienia;
 konkretny punkt odniesienia / konkretne tło;
 kulturowego uprzywilejowania ... formy ycia / uprzywilejowanej *kulturowej* formy ycia;
 przynajmniej styka / zreszt nakłada ;
 istniej ca sfera publiczna stała si równocze nie wszechobecna / od razu uobecniały je w opinii publicznej wszystkich regionów wiata;
 Kant... pierwszy / Kant;
 tym samym okre lił / wówczas rozpoznał on;
 którego przynajmniej kontur / którego zarysy b d co b d ;

*

Do uzasadnienia wniosku o usuni cie *Obywatelstwa a to samo ci narodowej* z wszelkich list lektur zestawienie to w zupełności wystarczy. Podkre lam jednocze nie, e był dów wi kszego i mniejszego kalibru jest w przekładzie Barbary Markiewicz o wiele wi cej.